

מצות ספור יציאת מצרים

מהו גדר המצוה ומהו המקור לכך בתורה?

עמית זמיר וחביב טולידאנו

כתב הרמב"ם בהל' חמץ ומצה פ"ז ה"א:

מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר (שמות י"ג) "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" כמו שנאמר (שם כ') "זכור את יום השבת"¹. ומנין שבליל חמשה עשר תלמוד לומר (שם י"ג) "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. ואף על פי שאין לו בן, אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח.

מכאן שעצם החיוב לספר נלמד מהפס' "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", וזמן המצוה נלמד מהפס' "בעבור זה". עולה מן האמור שאין חובה ללמד ולספר לבנו, כיון שמקור החיוב הוא "זכור" ובו לא נזכר הסיפור לבן, והפס' "והגדת לבנך" אינו מלמד אלא על זמן קיום המצוה של "זכור".

לעומת זאת כתב הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע קנ"ז):

שצונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר. וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב. כמו שאמרו (הגש"פ) כל המאריך לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. והכתוב שבא על הצווי הזה הוא אמרו ית'

1 מקורו של הרמב"ם בגו"ש זו הוא במדרש: והזהר לישראל כשם שבראתי את העולם ואמרתי להם לישראל לזכור את יום השבת זכר למעשה בראשית שנאמר (שמות כ') "זכור את יום השבת", כך היו זוכרים הנסים שעשיתי לכם במצרים וזכרו ליום שיצאתם משם שנאמר (שם י"ג) "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", למה? כי בחוץ יד הוציאך ה' ממצרים. "ולא יראה לך שאור... שבעת ימים" (דברים ט"ז) כנגד ז' ימים שבין הגאולה לקריעת ים סוף, כשם שבתחלה הם ז' ימי בראשית וכשם שהשבת מתקיימת אחד לז' ימים כך יהיו אלה שבעת ימים מתקיימים בכל שנה ושנה שנה' (שמות י"ג) "ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה" (שמו"ר י"ט ז').

(שמות י"ג) "והגדת לבנך ביום ההוא" וכו'. ובא הפירוש (מכילתא) "והגדת לבנך" יכול מראש חדש תלמוד לומר "ביום ההוא". אי ביום ההוא יכול מבעוד יום תלמוד לומר "בעבור זה" בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. כלומר מתחלת הלילה חייב אתה לספר. ולשון מכילתא (דרשב"י) מכלל שנאמר "כי ישאלך בנך" יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אין אתה מגיד לו תלמוד לומר "והגדת לבנך" אע"פ שאינו שואלך אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים מניין תלמוד לומר "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים". כלומר שהוא צוה לזכרו כמו אמרו (עשה"ד ע' קנה) "זכור את יום השבת לקדשו". וכבר ידעת לשון אמרם (הגש"פ) ואפילו כולנו חכמים כלנו נבונים כלנו יודעים את התורה כלה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

הרי מפורש בדבריו שמקור החיוב הוא "והגדת לבנך" ובהמשך פס' זה בעצמו נלמד זמן המצוה - "בעבור זה". ואף השלכה הלכתית משמעותית תעלה שעיקר המצוה היא לספר לבנו, ורק אם אין לו בן אז גם הוא צריך לספר לעצמו לכל הפחות (כמבואר בסוף דברי הרמב"ם בסה"מ ונלמד מן הפס' "זכור") אך אין זה העיקר.

לפני שנתרץ סתירה זו, נקשה קושיה נוספת ומתוך כך יבוארו הספיקות. הנה הגמ' בפסחים אומרת שעושים כל מיני מעשים משונים בליל פסח ע"מ שישאלו התינוקות או שלא יישנו. לדוגמא: תנו רבנן הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים, ואחד תינוקות. אמר רבי יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביינו? אלא מחלקין להן קליות ואגוזין בערב פסח כדי שלא ישנו, וישאלו. אמרו עליו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו. תניא רבי אליעזר אומר חוטפין מצות בלילי פסחים, בשביל תינוקות שלא ישנו (ק"ח: - קט.).

וכמו כן: למה עוקרין את השולחן? אמרי דבי רבי ינאי: כדי שיכירו תינוקות וישאלו (קט"ו:).

ולעומת זאת, מצאנו שמקיימים את מצוות הלילה כהלכתן וזה ממילא גורם לבן לתמוה על מעשי אביו, אך אין עושים מעשים משונים עבור כן. לדוגמא: מזגו לו כוס שני, וכאן הבן שואל אביו (ורשב"ם מביא פי' משם רבינו יעקב בר יקר

שגרס "וכן הבן שואל" כלומר דין הוא וראוי שהבן ישאל במזיגת כוס שני כי זה דבר משונה שמוזג כוס נוספת לפני האכילה כי מנהגם היה לשתות רק כוס אחת לפני הסעודה הרגילה שבכל יום [עי' ברכות מ"ג.]. הרי לנו שהאב עושה את ה' הסדר והבן מתעורר לשאול עקב כך) ואם אין דעת בן אביו מלמדו: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה? שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה מרור? שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי? שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים? ולפי דעתו של בן, אביו מלמדו (קט"ז.).

וראיה לכך שחילוק קליות ואגוזים וכד' (כדלעיל) אינם חלק מהחיוב בליל הסדר אלא רק תוספת מצאנו במשנה: רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן: פסח מצה ומרור (קט"ז-:).

אם כן מדוע תיקנו לנו חכמים לעשות מעשים משונים?

נראה לומר בפשטות שהתירוץ לשתי התמיהות הוא כך: התורה רצתה שנספר את הניסים והנפלאות שנעשו לנו ביצי"מ בליל הנס - ט"ו ניסן, אך כיון שודאי אי אפשר לזכור ולהודיע את הנס בצורה ראויה אם לא מעבירים זאת לדורות הבאים, לכן חייבה אותנו התורה לספר לבנינו וזה חלק מהותי במצוה.

יוצא מכאן שיש שני גדרים במצות ספור יצי"מ:

1. עצם הספור (אפילו לעצמו).

2. הספור לבנו.

אם כן האופן המהודר ביותר הוא לספר לבנו כי כך אדם מקיים את שני הגדרים, ולכן תקנו לנו חכמים מעשים משונים לעורר את הבנים לשאול, ואף תקנו מעשים שימנעו מהתינוקות לישון. אמנם אם אין ביכלתו לעשות כך (כגון שאין לו בן) יספר לעצמו ויצא יד"ח הגדר המינימלי.

באופן זה יתבארו דברי הרמב"ם: מטרת הרמב"ם בחיבורו ספר המצוות הוא להורות את יסודי המצוות, ולכן בפרשו את מצות סיפור יצי"מ הוא נוקט את הפס' "והגדת לבנך" כמקור החיוב כיון שכך אדם מקיים את שני הגדרים והמצוה שלימה, ובסוף דבריו הוא מבאר שמי שנבצר ממנו לקיים את המצוה בשלמותה עכ"פ יוצא ידי הגדר המינימלי בסיפור בינו לבין עצמו.

אולם מטרתו בחיבור הי"ד החזקה שונה מסה"מ, והיא להורות את ההלכה למעשה בחיי האדם, ולכן הוא נוקט את הגדר המינימלי שבקיום המצוה - "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים".

היחס בין ליל ט"ו ניסן ושאר ימות השנה

הנה עד עתה ראינו את חיוב המצוה בליל ט"ו בניסן, כעת נברר מהו גדר החיוב בכל יום ויום, כפי שכתב הרמב"ם: ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייוך"² (הל' ק"ש פ"א ה"ג), ומהו ההבדל ביניהם. אולם לפני שנעשה זאת נקדים הקדמה שתקשר בין הבירור הקודם לנידונו.

על דברי הרמב"ם בהל' חו"מ המובאים למעלה השיג המהר"ל מפראג בגבורות ה' פ"ב, ותמצית דבריו היא שאין ראיה בפס' "זכור את היום" שמדובר בט"ו ניסן, ואדרבה יש לומר שהוא מדבר בהזכרת כל יום ויום. והביא ראיה לדבריו ממכילתא דר' ישמעאל: (מקור א') "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" וגו' אין לי אלא שמזכירים יציאת מצרים בימים, בלילות מניין? שנאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייוך" (דברים טז ג) ימי חייוך הימים כל ימי חייוך הלילות כדברי בן זומא (פר' בא מס' פסחא ט"ז). הרי מפורש ש"זכור" מלמד על כל יום ולא על ט"ו ניסן.

מפרשי הרמב"ם כתבו שמקור דבריו נמצא במכילתא דרשב"י י"ג ג' (וכן כתב הרמב"ם עצמו בסה"מ המובא לעיל): (מקור ב') "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה". מכלל שנאמר "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר" (שמות יג יד) יכול אם [י]שאלך אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו ת"ל "והגדת לבנך" אע"פ שאינו שואלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים מניין? ת"ל "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה". לכאו' יש מחלוקת בין המכילתות³

2 כתב האור שמח שאין כוונת הרמב"ם לומר שמצוה מדאורייתא להזכיר יצי"מ כל יום, שהרי בסה"מ השמיט הרמב"ם מצוה זו, אלא כוונת הרמב"ם שיש מצוה מדרבנן וכינה זאת "מצוה" כמו שמצאנו בהלל בר"ח שקראה לו הגמ' "מצוה". ודבריו מחודשים מאד (כפי שכתב הוא עצמו), ומס' קושיות יש על חידושו. ובאמת אין אנו צריכים לכל זה כפי שיבואר להלן.

3 אולי אפשר לתלות את מחלוקתם בבתי המדרש השונים בהם רשב"י (תלמיד ר"ע) ור"י למדו, שסגנון דרשותיהם בתורה היה שונה (עי' שבועות כ"ו) וצ"ע.

בפי' הפס' "זכור את היום" האם הוא מדבר בט"ו ניסן או בכל יום, ואין כל קושיה על הרמב"ם שסמך על מכילתא דרשב"י (כנראה לא היתה מכילתא דרשב"י לפני המהר"ל ולפיכך הקשה על הרמב"ם). להלן ננסה לישב את המכילתות כך שלא יחלקו.

מצינו במכילתא דר"י מקום נוסף המביא את הפס' "זכור" ומפרש שהכונה היא לט"ו ניסן: (מקור ג') "והיה היום הזה לכם לזכרון וחותם אותו" יום שהוא לך לזכרון אתה חוגגו. אבל לא שמענו אי זהו כשהוא אומר "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" וגו' (שמות יג ג) עדין הדבר שקול, כשהוא אומר "ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה" (במדבר לג ג) אימתי אכלו בני ישראל את הפסח בלילי י"ט, והם לא יצאו אלא ביום טוב עצמו (שם ז), והרי לנו סתירה גדולה במכילתא דר"י עצמה.

עוד נקשה קושיה מפורסמת: מדוע הרמב"ם כתב בהל' ק"ש שמצוה להזכיר יצי"מ כל יום (כדלעיל), אך במנין המצוות שלו בסה"מ לא נמצאת מצוה זו?

לפני שנתרץ כל זאת תובא המשנה המפורסמת הנאמרת בהגדה ומתוך זה נבאר בעז"ה את הקושיות: מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שנא' (דברים טז) "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות (ברכות פ"א מ"ה). רבים ציינו שבעיון בפס' המובאים במשנה ברור שאין התורה מתכוונת לכל יום אלא לפסח, ופירוש הפס' הוא שע"י שנקיים את מצוות קרבן פסח ונאכל מצה ולא נאכל חמץ נזכור את יצי"מ. א"כ אין כוונת התורה לכל יום וכיצד למדה המשנה את דבריה? נוסף ונשאל: ל' הפס' "למען תזכור" אינה ל' ציווי אלא ל' מטרה ותכלית שתושג ע"י ציוויים שנצטוונו כבר קודם (פסח מצה וחמץ), ואיך יצא מכאן חיוב הזכרה כל יום?

תי' רבים נאמרו לכך ואנחנו נביא את תי' המהר"ל (גבורות ה' פנ"ג): רצה ה' ית' שנזכיר את יצי"מ כל יום, אך אם לא יהיה יום מיוחד בשנה שיוקדש כולו לפרסום ניסי היציאה לא תהיה ההזכרה שבכל יום משמעותית, כיון שיחסר העיקר שהוא יום היציאה עצמו שבו לא תהיה הזכרה מיוחדת. לאחר שהתורה ציוותה להזכיר

בליל היציאה עצמו את יצי"מ, וכן מיני מצוות מיוחדות ללילה זה, העיקר קיים ועליו אפשר לבנות בכל יום הזכרה שתהיה לה משמעות. כעת יובנו הפס' - עשה בליל ט"ו (שהוא יום היציאה) מצוות חשובות (פסח מצה וחמץ) ועי"כ יהיה לך כח להזכיר כל יום את יצי"מ.

ע"פ יסוד זה תתורצנה כל הקושיות: כיון שעיקר המצוה הוא הזכרה בליל ט"ו ניסן אך ברור שמכח זאת יש להזכיר גם בכל יום, לכן המכילתא דר"י (במקור א') אומרת בפשטות שיש להזכיר בכל יום ולכאן' לומדת זאת מהפס' "זכור", אך אין הכוונה שהפס' "זכור" מדבר בכל יום אלא מדובר דוקא בט"ו ניסן ומכחו צריך להזכיר כל יום. אלא שיש לשאול אולי כוונת הפס' היא דווקא בימים ולא בלילות שהרי נא' "זכור את היום" לכן מובא הפס' "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" לרבות את הלילות.

לפי זה גם לא תהיה כל סתירה בין המכילתא הנ"ל למכילתא דרשב"י (מקור ב'), כי מכילתא דרשב"י מלמדת רק את עיקר המצוה שהוא ליל ט"ו ניסן, ומכילתא דר"י מלמדת את ההסתעפות של העיקר אל שאר הימים. וכך נתרץ בפשטות את הסתירה בין המכילתות דר"י עצמן (מקורות א' וג').

כך נוכל אף להסביר מדוע הרמב"ם לא מנה את זכירת יצי"מ שבכל יום במנין המצוות⁴, זאת מפני שאין הזכירה שבכל יום מצוה בפנ"ע אלא רק חלק מהמצוה שבלייל ט"ו שאותה מנה הרמב"ם בסה"מ (עשה קנ"ז המובאת לעיל), ובבואו לבאר דיני ק"ש ביד החזקה כתב שזו מצוה להזכיר יצי"מ בכל יום שאכן זו מצוה מדאוריתא כחלק מהמצוה בט"ו ניסן.

כעת נותר לנו להסביר מה ההבדל בין ליל ט"ו ניסן לבין שאר ימות השנה. מס' חילוקים נאמרו על כך וביניהם:

1. בכל השנה יוצאים יד"ח בזכירה בלב וליל הסדר דוקא בזכירה בפה (שו"ת בשמים ראש קע"ג, פמ"ג פתיחה כוללת לק"ש אות ד).

4 כל האמור הוא לדעת הרמב"ם ועוד ראשונים ממוני המצוות כגון החינוך (כ"א) וסמ"ג (עשין כ"ז). אמנם הבה"ג והרס"ג השמיטו מצוה זו מכל וכל, ואף את המצוה בליל ט"ו ניסן לא מנו, וקשה עליהם מאד מכל המכילתות שצוטטו כאן. ויש מי שתי' שכל זה הוא רק אסמכתא אך החיוב הוא מדרבנן בלבד וזה דוחק גדול. ולענ"ד יסוד המח' בין הראשונים הוא באופן כללי מה נקרא בשם "מצוה" מן התורה ומה לא, כפי שהאריכו לדון הרמב"ם בשורשי המצוות והרמב"ן ועוד, ואכמ"ל.

2. בכל השנה אפשר לצאת ע"י שמיעה ממי שאינו בר חיוב כי החובה היא רק הזכירה, אך בליל הסדר ניתן לצאת בשמיעה רק מבר חיוב כי החובה היא האמירה ויוצא מדין שומע כעונה (שו"ת חת"ס או"ח ט"ו).

אמנם לפי היסוד שביארנו לעיל ההבדל מובן: בכל יום ישנה מצוה להזכיר את יצי"מ בקצרה, כפי שאנו אכן עושים שאומרים רק פס' אחד בפרשת ציצית, ואילו בליל פסח המצוה היא הרחבת הדברים וסיפור והארכה⁵, כפי שכתב הרמב"ם: שצונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר. וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב (סה"מ עשה קנ"ז).

יש להעיר שברור שיש מינימום במצוה זו שבליל ט"ו כיון שהגדר "כל המאריך הרי זה משובח" אינו ברור, ואין לו שיעור למעלה אך פשיטא שיש לו שיעור למטה. ונראה שהמינימום הוא כבכל יום - הזכרה קצרה, וכל מה שיוסיף נכלל במצוה זו ואיננו רק הידור אלא חלק "משובח" של המצוה גופא. כך יובנו דברי הרמב"ם בהל' חו"מ הנ"ל אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח, שפתח ב"חייבים" וסיים ב"הר"ז משובח" שמשמעותו הידור ולא חובה, ולפי דרכנו מובן - יש חובה מינימלית של סיפור יצי"מ ואמנם כל מי שמרבה נכלל במצוה ומשובח. כמו כן יוסברו דברי ראשונים שאמרו שבהזכרת יצי"מ שבקידוש יוצא יד"ח או אפילו בדיבור אחד. והנה מצאנו ראייה גדולה לכל הדברים האלה באבודרהם (ההגדה ופירושה ד"ה ומתחיל ההגדה): והקשה הריא"ף למה אין מברכין על קריאתה כמו שמברכין על קריאת מגילה והלא מצות עשה היא שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא" וכו'. ותירץ כי במה שאומר בתחלה בקדוש זכר ליציאת מצרים יצא. והרשב"א כתב טעם אחר שאין לברך על קריאתה מפני שהיא מצוה שאין לה קצבה ידועה ואפילו בדבור בעלמא שידבר בענין יציאת מצרים יצא, אלא כל המרבה הרי זה משובח.

5 הנה מצאתי כדברים האלה בפנים יפות עה"ת לבעל ההפלאה שמות י"ג ה' ובהגדת מעשה ניסים לבעל חוות דעת. ולפי"ז לא תהיה כל מח' ביניהם למנ"ח מצוה כ"א בשם פר"ח שאמרו שבדיבור אחד יוצא יד"ח, כי ודאי שזה המינימום אך כל המוסיף הרי זה משובח.